

TOPLU MEZAR/TOPLU GÖMÜ ÇALIŞMALARINDA ADLİ ANTROPOLOJİK VE ARKEOLOJİK YÖNTEMLERİN KULLANILMASININ ÖNEMİ

Sinem HOŞSÖZ*

Gönderim/Received: 20 Nisan/April 2018
Kabul/Accepted: 08 Haziran/June 2018

Öz

Toplu gömüler; savaş, soykırım, zorla kaybedilmeye bağlı ölümler sonucu olabileceği gibi, doğal felaketler ve uçak kazaları gibi ciddi kazalar sonucunda oluşabilmektedir. Toplu gömü çalışmalarının iki temel amacı bulunmaktadır. Birinci amaç insanlık ve iyileştirme adına olup, kalıntıların ailelerine teslim edilmesidir. İkinci amaç, olayları gerçekleştiren ve bu olayların meydana gelmesinde rolü olan kişi ya da kişilerin yargılanmasına yöneliktir. Söz konusu iki amacı da gerçekleştirmek için bilimsel yöntemlerin kullanılması gerekmektedir. Alanlarında uzmanlaşmış arkeolog ve antropologlar tarafından, kişisel eşya ve kıyafet kalıntıları dâhil olmak üzere toplu gömü alanlarındaki tüm kalıntılar eksiksiz ya da bütünüyle yakın bir şekilde çıkarılarak, kayıp yakınlarının sevdiklerine ait kalıntıları tümüyle pozitif kimliklendirilmiş olarak teslim alabilmesine imkân vermektedir. Bu sebeple multidisipliner bir çalışma gerçekleştirmek üzere bir araya gelen adli ekipler, bilimsel teknik ve metotlar kullanarak mezarların yerlerinin belirlenmesi, kalıntıların çıkarılması ve kimliklendirilmesi aşamasında kritik önemde rol oynamaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Toplu mezar, adli arkeoloji, adli antropoloji

The Importance of Using Forensic Anthropological and Archaeological Methods in Mass Graves / Mass Inhumations

Abstract

Mass graves may be formed as a result of genocides, deaths caused by enforced disappearances, natural disasters or serious accidents. It could be argued that the

* Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Disiplinlerarası Adli Bilimler Anabilim Dalı, Kriminalistik Doktora Programı | sinhoshsoz@gmail.com

studies related with mass graves have two main objectives: returning remains to the families for recovery and reconciliation and to prosecute those who are responsible. For both objectives, the application of scientific methods is necessary to locate mass grave areas and exhume as many complete human remains and artefacts as possible. As a result, the relatives could have the opportunity to receive positively identified and complete remains of their loved ones who are exhumed from the mass graves by archaeologists and anthropologists in this field. Hence, the teams that comprise of multidisciplinary sciences play an important role in locating, excavating, exhuming and identifying remains from mass graves.

Keywords: *Massgraves, forensic archaeology, forensic anthropology*

Giriş

Dünyada yaşanan savaş ve silahlı çatışmalar sırasında ve sonrasında insanlar çeşitli sebeplerden dolayı kaybolmuş ve kaybolmaktadır. İkinci Dünya Savaşında, Nazi Almanyası döneminde gerçekleştirilen yahudi soykırımı sırasında yaklaşık altı milyon yahudi politik, dini, etnik ve kültürel sebeplerden dolayı sistemli bir şekilde ortadan kaldırılmak amacıyla öldürülmüştür¹ (Jones, 2010; Hüsnü, 2011). Zorla ortadan kaldırma uygulaması 1960'ların ikinci yarısında Guetamala'da, 1970'lerde ve 1980'lerde diğer Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkelerinde de görülmüştür². (Amnesty International, 1993). Ortadan kaldırma suçları 9 Aralık 1948'de kabul edilen ve 12 Ocak 1951'de yürürlüğe giren Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. maddesinde tanımlanmıştır (Göktepeoğlu, 2014). 1949 Cenevre Sözleşmesinin ek protokolünün 32. maddesinde ve bu protokolde bahsedilen ve ayrıca uluslararası insan hakları kuruluşları bildirelerinde ailelerin, zorla kaybetme olayının meydana geldiği koşulları, yapılan soruşturmanın ilerlemesini ve sonuçlarını, en önemlisi de kaybolan kişinin akibetini bilmeye hakları olduğundan bahsetmektedirler³(International Committee of the Red Cross, 1977). Cenevre sözleşmesinde, söz konusu taraf olan devlet ya da devletlerin, kaybolmuş kişi ya da kişilerin araştırılması, buldukları

¹ "Zorla kaybedilme" terimi, kişilerin, devlet adına görev yapan veya devletin yetkilendirmesi, desteği ve bilgisiyle hareket eden kişiler veya gruplar tarafından tutuklanması, gözaltına alınması, kaçırılması veya başka herhangi bir biçimde özgürlüklerinden yoksun bırakılması; ardından söz konusu kişilerin kendi fiillerini reddetmeleri veya kaybolan kişinin nerede ve ne durumda olduğunu gizlemeleri, bunun sonucunda kayıp kişinin hukukun koruması dışında kalması durumunu anlatmak amacıyla kullanılır. bkz.<http://www.ihd.org.tr/zorla-kaybedilme/>

² Amnesty International (1993) Political Killing and Dissapearences: Medicolegal aspects. AI Index: ACT 33/36/93, London United Kindom.

³ Protocols Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949. Article 32. ICRC Report.

yerlerin tespiti, ölüm halinde ceset ya da kalıntılarının bulunması ve gereken saygıyla yakınlarına iade edilmesi amacıyla gerekenleri yapacağı belirtilmektedir.

İnsanları yok etmeye yönelik olarak gerçekleştirilen bu suçlar, aileler ve yakınları için kaybolanların hayatta olup olmadıklarına dair soru işaretleri ile birlikte, yerlerinin bilinmemesi, kaybolmaları ile ilgili hiçbir şey bilmemeleri ile yaşamak, bir travma yaratmaktadır (Fonderbrider, 2002; Juhl, 2005; International Committee of the Red Cross, 2014). Sosyal ve ekonomik yönden bakıldığında bu travma ile yaşamak geride kalanları farklı açılardan mağdur etmektedir. Savaş ya da silahlı çatışmalar sonucu kaybolanların akıbetinin bulunmasına yönelik yapılan çalışmalar bir çeşit iyileştirme çabası taşımaktadır. Bu iyileştirme çabasının realize edilmesi; kaybolanların akıbetinin bilinmesi, bulunması, ortaya çıkarılması ve özellikle ölümle sonuçlanan durumlarda ölenlerin kalıntılarının ailelerine iade edilmesi ile mümkün olabilmektedir.

Dünya çapında gerçekleştirilen soykırımlar, doğal afetler, terör ve kazalar sonrasında meydana gelen toplu ölümler ve toplu mezarlar dikkate alındığında özellikle son yıllarda adli bilimler alanlarında eğitim görmüş bilim insanlarına çok ihtiyaç duyulmaktadır. Söz konusu bilim insanlarından oluşan ekiplerden biri olan Arjantin Adli Antropoloji ekibi (EAAF), 1984 yılından bu yana Arjantin, Guatemala, Irak, Kıbrıs ve Yugoslavya gibi ülkelerde işlenen politik öldürme, zorla kaybedilme ile ilişkili savaş suçlarının araştırılması yanı sıra kaybolan ve ölenlerin bulunması amacı ile ilgili araştırmalar da yapmaktadır (Juhl, 2005). Bu konuda verilebilecek diğer bir örnek insani bir kuruluş olan ve Bosna Hersek'te 1996 yılında kurulan Uluslararası Kayıp Kişiler Komitesidir (ICMP). Bu Komite, 1991-1995 yılları arasındaki savaşta kaybolan insanların bulunması ve sorumluların yargılanması için çalışmaktadır⁴. Aynı zamanda ICMP Afrika, Asya, Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ve Kuzey ve Güney Amerika'daki kayıpların bulunması için yürütülen çalışmalara da yardımcı olmaktadır. Yine aynı şekilde İnterpol tarafından oluşturulan DVI (*Disaster Victim Identification*) ekipleri, doğal afetler, kazalar veya terör olayları (11 Eylül İkiz Kuleler Saldırısı, tsunami vb.) sonrası ölen ya da kaybolan kişilerin bulunması ve kimliklendirilmeleri amacı için çalışmaktadırlar (INTERPOL, 2014).

Yapılan bu tür adli araştırmalar ve kazıların her zaman sorumluların yargılanması amacı taşımadığı görülmektedir (Committee on Missing Person in Cyprus, 2015). Kıbrıs'ta bulunan Kayıp Şahıslar Komitesi'nin (KŞK) faaliyetleri bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. Komitenin görev

⁴ <https://www.icmp.int/about-us>

tanımı çerçevesinde kayıpların aranması ve bulunması, sorumluların bulunup yargılanmasını gerektirmektedir. KŞK bu doğrultuda toplumlararası çatışmalarda ve bunun yanı sıra Temmuz 1974 ve sonrasında yaşanan olaylarda kayıp olarak bildirilen kişilerin bulunması, kimliklendirilmesi ve ailelerine teslim edilmesi amacı ile çalışmaktadır. Kıbrıs'ta meydana gelen trajik olaylar sonucunda kaybolan insanların kalıntılarının gömü yerlerinden çıkarılması, kimliklerinin belirlenmesi ve ailelerine iade edilmesini gerçekleştirmektedir. Bu proje ailelerin kalıntıları teslim almaları ve uygun cenaze töreni düzenlemelerini sağlarken uzun süren keder ve belirsizlik halinin de sonlanmasını sağlamaktadır (Committee on Missing Person in Cyprus, 2015).

İnsan hakları organizasyonları savaş ve soykırımlar sonucu ortadan kaybolan ve öldürülen kişilerin akıbetlerinin araştırılarak bulunması, mezarlarının ortaya çıkarılması ve kazıların yapılabilmesi, ölenlerin kalıntılarının çıkarılması amacı ile söz konusu adli bilimcilerin (adli arkeolog, adli antropolog, patoloğ, adli diş hekimi, radyoloğ ve genetik uzmanları) bir araya gelmelerini sağlamıştır. Bu konuda Latin Amerika'dan önemli bir örnek dikkat çekmektedir. Amerikalı adli antropoloğ olan Doktor Clyde Snow Latin Amerika'da bazı toplu mezar kazı araştırmalarında görev almış ve bölgenin yerli profesyonellerini eğitmiştir. Bu eğitimin sonucunda ise birçok genç doktor, antropoloğ ve öğrenciden oluşan bir ekip Arjantin Adli Antropoloğ ekibini kurmuştur (Stover ve Ryan, 2001).

Yirmi yıllık bir süre içerisinde toplu mezarların araştırılması ve kalıntıların ailelere iadesi çerçevesinde bilim takımları oluşmaya başlamış ve o dönemlerde Latin Amerika örneğinde olduğu gibi adli arkeoloğlara ve antropoloğlara ihtiyaç duyulmuştur. Arkeoloğ biliminin amacı genellikle eski insan kültürlerini araştırmak olup bu araştırmaları yaparken bilimsel metotlar kullanmaktadır. Bu bağlamda Arjantin Adli Antropoloğ Takımının (EAAF) kurucu ortaklarından olan Doretti ve Fonderbrider, tüm zorlukların üstesinden gelerek arkeoloğ bilimini kazı alanına taşıyarak bu disiplinden gelen uzmanların toplu mezarların tespiti, kazılması ve kalıntıların çıkarılması ve kimlik tespiti gibi bilimsel çalışmalarda yer almalarına öncülük etmişlerdir. Son yıllarda özellikle kayıp kişilerin yerlerinin belirlenmesi ve bulunması konusu ile ilgili olarak Kızılhaç (ICRC) bağlantılı adli antropoloğ, adli arkeoloğ gibi adli bilimler alanında yapılan eğitimler ile bu alanlarda uzmanlaşmak mümkün olabilmıştır. Bu eğitimler ile oluşan ekiplerin amacı, mezar yerlerinin tespiti, kaybolanların kalıntılarının açığa çıkarılması için bilimsel ve metodoloğik kazılar yürütmek ve kaybolanların kimlik tespitlerini yapmaktır. Bu sebeple ve özellikle Arjantin Adli Antropoloğ Ekibi'nin (EAAF) kurulmasının ardından tüm dünyada bu

alandaki profesyonel insanlara ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Bu gelişme ile birlikte üniversitelerin ilgili alanları da lisans, yüksek lisans ve doktora programları açarak bu alanlarda uzmanlaşmayı mümkün kılmıştır. Adli antropoloji ve toplu mezarların bilimsel ve metodolojik olarak kazılması hususunda Dr. Clyde Snow ile başlayan bu süreç tüm dünyada aynı sorunla karşı karşıya kalan ülkeler için bir fenomen olmuştur.

Toplu Mezar/Gömü Tanımı

Bu konuda yazılı materyallere bakıldığında kimi yazarlara göre toplu mezar mezarda bulunan birey sayısına göre belirlenmektedir. Skinner, bir toplu mezarda en az altı kişinin gömülü bulunması gerektiğini ifade etmektedir (Skinner, 1987). Mant ise bir ya da iki bireyin birbirleri ile temas ettiği durumlarda bu tür mezarların toplu mezar olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir (Mant, 1987). Bu tanımlamalarla birlikte mezarın bulunduğu alan ve mezarın şekil ve biçimine göre de değerlendiren yazarlar bulunmaktadır. Schmitt'e göre ise toplu mezarlar ölüm sebebi ve şekli gibi aynı ortak özelliklere sahip birden fazla bireyin gömülü bulunduğu mezarlardır (Schmitt, 2002). Haglund, Scott ve Connor'a göre bir toplu mezar çok miktarda kümeleşmiş insan kalıntılarında oluşmaktadır (Haglund, vd. 2001). Tüm bu tanımlamalarda göze çarpan en önemli ortak özellik toplu mezarda bulunan bireylerin birbirleri ile temas halinde gömülü bulunması durumudur.

Birçok toplu mezarda bireyler ikiden fazla olup birbirleri ile yan yana, paralel ya da birbiri üstüne gömülü olarak bulunabilmektedir. Savaş ya da soykırım sonrası oluşturulan toplu mezarlar genel olarak ölen kişileri ortadan kaybetme ve yerlerinin bulunamaması amacı taşımaktadır. Bu nedenle de ölen bireyler önceden ya da olay sırasında açılan gelişigüzel çukurlara atılmakta ve üstleri örtülmektedir. Bazı mezarlar çok derin olabilirken bazıları özellikle ortamına göre belki de zaman yetersizliğinden daha yüzeysel oluşturulmuştur. Bazı mezarlar birincil gömü oldukları için bireylerin gömü durumları korunurken, taşıma amacı ile yok edilmeye çalışılan ikincil mezarlarda ortaya çıkarılan bireylerin bulunduğu gömülerde herhangi bir gömü düzeni bulunmamaktadır. Hatta bu tür mezarlarda taşıma sırasında karışma meydana gelmekte ve bu durumda ortaya çıkan gömü tamamen karışık bir şekilde olabilmektedir. Bu tür ikincil hatta bazı durumlarda ise üçüncül mezarlara Bosna Hersek'deki toplu mezar örnekleri verilebilmektedir (Juhl, 2005; Janc, 2013). Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (ICTY) Srebrenica toplu mezarları hakkında yayınladığı raporunda bu bölgede birincil, ikincil ve üçüncül mezarların

bulunduğu belirtilmektedir. DNA sonuçları da gömülerin taşınarak ikincil ve üçüncül mezarların oluşturulduğunu desteklemiştir (Janc, 2013).

Toplu Mezar/Toplu Gömü Çalışmalarında kullanılan Adli Arkeolojik ve Antropolojik Yöntemler

Bir toplu mezarın ortaya çıkarılması birçok aşamada yapılmaktadır. Bu aşamaların en başında olası mezar yerinin bulunması amacıyla araştırma yapılması gelmektedir. Araştırmada bilgiye ulaşmaya yardımcı kaynak, olayın meydana geldiği zaman orada bulunan ya da olayı sonradan duyan kişiler veya olaydan sağ kurtulmayı başarabilen ya da mezarı kazan ve bireyleri gömmeye yardımcı kişiler olabilmektedir (Schmitt, 2002). Bazı durumlarda bu tür olaylarda olayı birebir görgü şahidinden duyan kişi de ikincil derece şahit olarak da değerlendirilebilmektedir. Şahitlerin vereceği bilgiler toplu mezarların bulunması açısından çok önem taşımaktadır. Şahitlerin verdiği bilgilerin doğruluğunun tespiti arkeolojik teknikler kullanılarak yapılmaktadır.

Şahitlerin verdikleri bilgilerin ardından olası gömü yerinin belirlenebilmesi için çeşitli teknikler geliştirilmiştir. Yüzey araştırması bu tekniklerden bir tanesidir. Bazı durumlarda görgü şahitlerinin her zaman doğru bilgiyi veremediği tesbit edilmiştir. Doğaldır ki aradan geçen zaman, bölgenin bu zaman içerisinde değişimi gibi etkenler görgü şahitlerinin mezarın bulunduğu yeri hatırlamakta zorlanmasına da sebep olabilmektedir. Bu tür durumlarda yapılacak yüzey araştırmaları, toprağın ve bölgenin yapısının incelenmesi olası gömü yerinin belirlenmesinde yardımcı olmaktadır. Örneğin uzun süre önce gömülmüş bir vakada bitki örtüsünün daha gür veya çevreye göre bitki örtüsünün daha az olduğu yerlere bakılmaktadır. Cesetlerin üzeri açık olarak gömülmesi durumunda bitki örtüsünün bu bölgelerde daha gür olduğu gözlemlenirken cesetlerin naylona sarılı ya da üzeri taşla kapatılarak gömüldüğü vakalarda ise bitki örtüsünün daha az olduğu gözlemlenmiştir (Hunter ve Cox, 2005; Çeker, 2016). Gömü yerinin bulunmasında kullanılan diğer yöntemler ise uydu görüntüleri (*satellite imagery*) (Card ve Baker, 2014), yeraltı radarı (*ground penetrating radar*) ve/veya eğitilmiş köpeklerdir (Schmitt, 2002; Juhl, 2005; Cattaneo, 2006). Magnetometer veya Electrical Resistivity Kit'de olası gömü yerinin bulunması amacı ile kullanılacak yöntemler arasında yer almaktadır (Byers, 2005; Hunter ve Cox, 2005; Bulut, 2013; Çeker, 2016).

Gömü yerinin belirlenmesinde kullanılan bir çok değişik yöntem içerisinde en güvenilir yöntem çukur açma yöntemidir (Haglund vd., 2001).

Bu yöntem mezarın tamamı açılmadan ilgili yerde insan kalıntılarının olup olmadığının belirlenmesine imkân tanımaktadır (Shmitt, 2002). Çukur açma adli arkeolog ya da antropolog tarafından manuel yapılabileceği gibi makine yardımı ile de yapılabilmektedir. Çoğu durumda el yardımı ile açılacak çukur ile karşılaştırıldığında makine yardımı ile açılacak çukurun makinenin yaratacağı zararlardan etkilenme olasılığı nedeniyle daha fazla hasara uğraması söz konusudur. Fakat yıllar içerisinde kazanılan tecrübeler sonucunda makine yardımı ile açılacak çukurlarda kalıntılarda oluşabilecek hasarın en aza indiği görülmektedir (Tuller, 2006). Ayrıca, mezar açmak için çalışan makine kullanıcılarının deneyimleri ve toprağın yapısının da iyi bilinmesi, açılmaya çalışılan yerdeki toprağın yapısından bölgede olası bir gömünün varlığı tahmin edilebilmektedir. Özellikle bölgenin orijinal ya da dolgu toprak yapısında olup olmadığının tespiti yapılabilmektedir.

Çukur açılmadan önce bölgenin boyutlarının ve yerinin gösterilmesi amacı ile gömü yerinin bulunduğu bölge, üzerinde renkli şeritler olan 1 m ya da 2 m'lik ölçüt çubukları ve kuzeyi gösteren bir ok ile belirgin bir hale getirilerek fotoğraflanmaktadır (Çeker, 2016). İlerleyen aşamalarda yapılacak araştırmalarda ya da bölgeye tekrar gidilmesi durumlarında kullanılmak üzere fotoğraflama sonrası GPS koordinatlarının alınması çok önemlidir. Bu amaçla, gömü yerinin bulunduğu noktaya en yakın olan en az iki referans noktası belirlenerek ölçüm alınmakta ve bölge ile belirlenen referans noktalarının çiziminin (krokisi) yapılması yoluna gidilmektedir. Gömü yeri ile ilgili tüm raporlama ve çizim işlemlerinin ardından buluntuların olup olmadığının belirlenmesi amacı ile makine yardımı ile çukur açma yöntemi ile kazıya başlanmaktadır. Makine yardımı ile çukur açmada önemli olan çukurların yan yana açılması ve bunlar arasında kazılmadan bırakılacak olan mesafenin belirlenmesidir. Bu alanın 30-40 cm olması ve kazılan alandan çıkan toprağın bir önceki kazılan alanı doldurması amacı taşınması gerekmektedir (Çeker, 2016). Makine yardımı ile açılan çukurlarda, bir adli arkeoloğun veya antropoloğun açılan çukurlar ile çıkan toprağı kontrol etmesi gerekmektedir. Kontrol sırasında herhangi bir kalıntıya ulaşılması halinde makine ile kazı işlemi sonlandırılmaktadır. Bunun ardından buluntuların, çıkarılması ve belgelenmesi amacı ile manuel çalışmaya devam edilmektedir (Sevim ve Duyar, 1993; Bulut, 2013; Çeker, 2016).

Her mezarın kendine has özellikleri bulunurken her mezar için kullanılan yöntemler de mezarın çeşidine göre değişiklik göstermektedir. Makine yardımı ile açılan bir toplu mezarda ilk buluntu açığa çıktıktan sonra manuel olarak diğer buluntular açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bazı prosedürlerde mezar boyutları belirlendikten sonra ızgara yöntemi ile

kalıntıların çıkarıldığı görülür (INTERPOL, 2014). Bu tür yöntemler ve prosedürler mezarın büyüklüğüne göre ve buluntuların durumuna göre değişiklik gösterebilmektedir. Kıyafetleri ile gömülü olduğu ve kıyafetlerin zarar görmediği durumlarda iskeletler artiküle olarak ele geçerken, kıyafetlerinin olmadığı veya zarar gördüğü durumlarda iskeletleşme meydana geldikten sonra kalıntılar birbirleri ile karışmaktadır (Schmitt, 2002). Bu gibi durumlarda kodlama işlemi kalıntıların artiküle olması durumuna göre yapılmaktadır. Buna göre en az iki elementin (radius ve ulnanın artiküle durumu gibi) artiküle olduğu durumlarda ve tamamen birden fazla bireyle temsil edilen farklı vücut parçalarının bulunduğu durumlarda (kaburga kemiği, alt çene kemiği, kol kemikleri ve ayak kemikleri) farklı kodlamalar yapılmaktadır. Açığa çıkarılan ve kodlanan her buluntu ve kıyafet ya da nesne ayrı ayrı fotoğraflanmakta ve raporlanmaktadır. Ortaya çıkan her bulgu, yeri, şekli ve kurban ile ilişkisi açısından çok önemlidir (Skinner, 1987; Çeker, 2016). Ayrı ayrı kodlanan her bir buluntu ayrı poşet veya torbalara konularak taşınmaktadır. Bu yapılırken poşet veya torbalar üzerine ilgili buluntu kodu yazılmakta olup bunlar kimliklendirmenin yapılabilmesi için antropolojik analizlerin yapılacağı laboratuvarlara emanet zinciri protokolleri ile teslim edilmektedir. Emanet zinciri protokolü kullanılması, kalıntıların ve nesnelerin doğru yol izlenerek ortaya çıkarıldığına, kazı sırasında görev alan sorumlu kişinin kalıntıları ve nesnelere doğru şekilde ve sayıda çıkardığına, laboratuvar ortamında yapılacak incelemeler için kalıntı ve nesnelerin doğru bir şekilde teslim alındığının belirlenmesi açısından çok önemlidir (Haglund vd., 2001). Daha sonra laboratuvar ortamında yapılacak antropolojik analizler sırasında kazı esnasında yapılan buluntu çıkarma teknikleri ve raporlarının önemi anlaşılabilir. Doğru, dikkatli, hasar vermeden ve eksiksiz yapılacak bir kalıntı çıkarma yöntemi ile laboratuvar ortamında yapılacak analizlerin süresi kısaltılmakta, ayrıca karışık halde bulunan toplu mezarlardan çıkan kalıntıların bütünlüme işlemleri de daha kısa sürede ve doğru yapılabilmektedir. Bunun sonucunda ise aileler kayıplarını kısa sürede, doğru ve eksiksiz bir şekilde teslim alabilmektedirler.

Tartışma

Yukarıda da bahsedildiği gibi dünyada hızla artan soykırım, terör, doğal afetler, kazalar ve zorla kaybedilmeye bağlı kayıpların aranması için oluşturulan ekiplerde adli antropolog ve arkeologların bulunduğunu bilmekteyiz. Özellikle 1984 yılında Clyde Snow'un yaptığı çalışmalar, adli antropoloji ve arkeoloji tekniklerinin bu tür vakalarda kullanılmasının önemini göstermiştir. Buna ilaveten, kayıp kişilerin bulunması amacı ile dünya çapında çeşitli ekipler bulunmakta ve bu ekiplerde sürekli görev yapan bilim insanları yer almaktadır. Bu ekipler, kayıpların bulunması amacı

ile ilgili araştırmalar yaparak, her vakanın farklılığı ve değişen ihtiyacına yönelik olarak yeni yöntemler geliştirmekte ve uygulamaktadırlar. Uluslararası Kızılhaç (ICRC), Uluslararası Kayıp Kişiler Komitesi (ICMP), INTERPOL'un DVI ekipleri, Kıbrıs'ta Kayıp şahışlar Komitesi (CMP Cyprus), Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) ve buna benzer ekipler dünyanın çeşitli yerlerinde kayıpların bulunup kimliklendirilmesi amacıyla çalışmaktadırlar. Kayıp ailelerinin kaybolan yakınlarının akıbetlerini bilme hakkı; kaybolanlarınsa bulunma ve ailelerine geri teslim edilme hakları uluslararası sözleşmelerde yer almaktadır. Buna rağmen birçok ülkede bu tür projelerin eksikliği göze çarpmaktadır (Steel, 2008; Hepner ve Steadman, 2016; Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2017). Bu eksiklikler ülkelerin gelişmişlik durumuna ve özellikle ailelerin bu konudaki farkındalık durumuna göre değişiklik gösterebilmektedir. Birçok ülkede kaybolanların bulunması için yapılan çalışmalarda, prosedürlerin ve yöntemlerin oluşturulması konusunda zorlukların bulunduğu dile getirilmektedir (Steel, 2008). Sistemli bir arama, kurtarma ya da mezar/gömu çalışmalarında adli arkeolog ve antropologların tecrübeleri sayesinde kalıntıların sistemli ve bilimsel bir şekilde çıkarılması söz konusu olabilmektedir (ICRC, ICMP, CMP, DPAA, ICTY).

Toplu mezar/gömu çalışmalarında, adli arkeolojik ve antropolojik yöntemlerin kullanılmasının önemi özellikle karışık vakalarda karşımıza çıkmaktadır (Stover ve Shigekane, 2002; Tuller ve Duric, 2006; Fowler ve Thompson, 2015). Bir adli arkeolog, mezar çeşidini belirleyebilmekte (antik, güncel, adli vb.) ve incelenen bölgenin daha önce başkaları tarafından kazılıp kazılmadığını anlayabilmektedir (Juhl, 2005). Bu bilgiler, mezara hasar vermeden hangi yöntem ile açılabileceğinin belirlenmesi açısından önemlidir. Özellikle adli vakalarda mezar yapısının ve gömu çeşidinin incelenmesi, olayın nasıl geliştiğini göstermesi açısından hukuksal davalar için önem arz etmektedir (Juhl, 2005). Bilinçsiz ve eksik yapılan bir kazı, bulguların eksik ve yanlış ele geçmesine sebep olmakta ve dava sürecinde vakaların yanlış değerlendirilmesine neden olmaktadır.

Aynı şekilde, kalıntıların yanlış yöntemler ile çıkarılması vakayı daha da karışık hale sokabilmekte ve bu durum kimliklendirme sürecini olumsuz yönde etkilemektedir (Tuller, 2006). Bu durum ise çözüme ulaşma yolunda, zaman, maddi ve manevi yönden sorunlar yaratmaktadır. Toplu mezar/gömu çalışmalarında birden fazla bireyin karışık halde bulunduğu durumlarda kalıntıların sistemsiz/plansız çıkarılması ileride yapılacak laboratuvar analizlerini zorlaştırmakta ve zaman kaybına sebep olabilmektedir. En önemlisi yanlış kimliklendirmeler hukuksal açıdan davaların tekrar ele alınmasına sebep olmakta, bu durum ise amaçları sadece sevdiklerini geri almak isteyen ailelere yeni bir travma yaratmaktadır.

Tüm bu sebeplerden dolayı, toplu mezar/gömü çalışmalarında adli antropologların ve arkeologların yer alması büyük önem arz etmektedir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin bu konuda daha çok bilinçlenmesi/bilinçlendirilmesi, eğitim kurumlarında adli arkeoloji ve antropoloji bilim dallarının açılması ve aynı amaç için çalışan diğer ekiplerle işbirliği yapılması önerilmektedir.

Sonuç

Toplu gömü içeren mezarlarda yapılan kazılar sonucunda savaş suçları, insanlığa karşı yapılan suçlar ve soykırımlar hakkında bilgiler açığa çıkmaktadır. Cenevre sözleşmesinin ek protokolünde bahsi geçen ve özellikle savaş sonrası kayıpların akıbetinin bulunması, gömü yerlerinin tespiti ve kaybolan bireylere ait kalıntıların bulunması maddesine rağmen birçok ülkede henüz daha projelerin hayata geçmediği, bilimsel ekiplerin yetersizliği dikkat çekmektedir. Kıbrıs Kayıp Şahıslar Komitesi dışında neredeyse diğer tüm ekipler savaş sonrası kayıpların aranması, bulunması ve ailelerine teslim edilmesinin yanında olaya sebep olan kişi ya da kişilerin yargılanmasına yönelik olarak çalışmaktadırlar. Ortaya çıkan sonuçların hukuku aydınlatması açısından adli antropolojik ve adli arkeolojik yöntemlerin bir araya gelmesi ile toplu mezar/gömü yerlerinin belirlenmesi, kalıntıların çıkarılması ve analizlerinin doğru, eksiksiz yapılabilmesi; ele geçen kalıntıların kimliklendirilmesi ve en önemlisi doğru sonuçlar ile kalıntıların ve nesnelerin ailelerine teslim edilmesinin önemi göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple yukarıda saydığımız ekiplerin kullandıkları bilimsel yöntemlerin, adli arkeolog ve antropologların toplu mezar/gömü çalışmalarında görev yapmaları gerekliliği görülmektedir. Özellikle mezar/gömü yerlerinin belirlenmesi, sınırlarının oluşturulması, fotoğraflanması, raporlanması gibi bilimsel yöntemleri kullanılması yine aynı şekilde mezar/gömü içerisinde bulunan kalıntıların artiküle durumlarının saptanabilmesi, minimum kişi sayısının oluşturulması, özellikle karışık vakalarda kalıntıların mezar/gömü içerisinde ayrılabilmesi gibi bilimsel yöntemlerin kullanılması ailelerin sevdiklerine ait kalıntıları doğru bir şekilde teslim almalarına sebep vermektedir. Bu durum, geride kalanların acılarının iyileştirilmesi ve belirsizliklerin son bulmasını sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Amnesty International. (1993). *Political Killing and Dissapearences: Medicolegal aspects*. AI Index: ACT 33/36/93, London, UK. <https://www.amnesty.org/download/Documents/188000/act330361993en.pdf> (Son erişim tarihi: 12.06.2018).
- Bulut, Ö., Bol, S. ve Karakuş, O. (2013). Adli Vakalara Ait İskelet Buluntuları İçin Saha Prosedürü ve Standartları, *Polis Bilimleri Dergisi*, 15(3): 1-22.
- Card, B. L. ve Baker, I. L. (2014). GRID: A Methodology Integrating Witness Testimony and Satellite Imagery Analysis for Documenting Alleged Mass Atrocities. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 8(3), 49-61.
- Committee on Missing Person in Cyprus (CMPC). (2015). Terms of Reference and Mandate. <http://www.cmp-cyprus.org/content/terms-reference-and-mandate> (Son erişim tarihi: 12.06.2018).
- Çeker, D. (2016). Olay Yeri İnceleme ve Çalışmalarında Adli Arkeolog ve Adli Antropologların Rolü: Kuzey Kıbrıs ve Türkiye’deki Güncel Durum. *AÜDTCF Antropoloji Dergisi*, 32, 13-21.
- Fonderbrider, L. (2002). Reflections on the scientific documentation of human rights violations. *International Review of the Red Cross*, 84(848), 885-891.
- Fowler, G. ve Thompson, T. (2015). “A Mere Technical Exersice? Challenges and Technological Solutions to the Identification of Individuals in Mass Grave Scenarios in the Modern Context”. *Human Remains and Identification: Mass Violence, Genocide and the ‘Forensic Turn’*. É. Gessat-Anstett ve J. M. Dreyfus, J. M. (Ed.), pp. 117-141, Manchester University Press.
- Göktepeoğlu, E. (2014). Uluslararası Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu. *TAAD* 5(19), 797-840.
- Haglund, W. D. ve Sorg, M. H. (Ed.) (2002). *Advances in Forensic Taphonomy: Method, Theory, and Archaeological Perspectives*. CRC Press, USA.
- Haglund, W. D., Connor, M. ve Scott, D. D. (2001). The Archaeology of Contemporary Mass Graves. *Historical Archaeology*, 35(1), 57-69.
- Hepner, T. ve Steadman, D. W. (2016, Nisan). *Sowing the Dead: Massacres and the Missing in Northern Uganda*. Poster presented at the 85th Annual Meeting of the American Association of Physical Anthropologists, Atlanta, GA.
- International Committee of the Red Cross (ICRC). (1977). *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)*. 8 June 1977. https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf (Son erişim tarihi: 12.06.2018).

- International Committee of the Red Cross (ICRC). (2014). *Living with Absence Helping the Families of the Missing*. 1202 Geneva, Switzerland. https://www.icrc.org/sites/default/files/topic/file_plus_list/4152-living_with_absence_helping_the_families_of_the_missing.pdf (Son erişim tarihi: 12.06.2018).
- INTERPOL. (2014). *DisasterVictimIdentification Guide*. <https://www.interpol.int/Media/Files/INTERPOL-Expertise/DVI/DVI-Guide-new-version-2013> (Son erişim tarihi: 12.06.2018).
- Janc, D. (2013). *Srebrenica Investigation: Update to the Summary of Forensic Evidence - Exhumation of the Graves and Surface Remains Recoveries Related to Srebrenica - June 2013*. United Nations International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia.
- Jones, A. (2006). *Genocide: A comprehensive Introduction*. pp. 233-263, Routledge, NY.
- Juhl, K. (2005). The Contribution by (Forensic) Archaeologists to Human Rights Investigations of Mass Graves. *AM-Profil 5*, Stavanger.
- Mant, A. K. (1987). "Knowledge acquired from post-war exhumations". *Death, Decay and Reconstruction: Approaches to Archaeology and Forensic Science*. A. Boddington, A. N. Garland ve R. C. Janaway (Ed.), pp. 65-78, Manchester, UK.
- Öndül, H. (2011). Zorla Kaybedilme. *İnsan Hakları Derneği*. <http://www.ihd.org.tr/zorla-kaybedilme/> (Son erişim tarihi: 08.06.2018).
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2017). Report on the Human Rights Situation in Ukraine, Paragraphs 31-33. http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UARreport19th_EN.pdf (Son erişim tarihi: 08.06.2018)
- Schmitt, S. (2002). "Mass Graves and the Collection of Forensic Evidence: Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity". *Advances in Forensic Taphonomy; Method, Theory and Archaeological Perspectives*, Haglund, W. D. ve Sorg, M. H. (Ed.), pp. 277-291, CRC Press, USA.
- Sevim, A. ve Duyar, İ. (1993). Kazılarda İnsan İskeletlerinin Açığa Çıkarılması Sırasında Uygulanacak İşlemler. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 30, 123-134.
- Skinner, M. (1987). Planning The Archaeological Recovery of Evidence From Recent Mass Graves. *Forensic Science International*, 34, 267-287.
- Stover E. ve Shigekane, R. (2002). The Missing in the aftermath of War: When do the Needs Victims' Families and International War Crimes Tribunals Clash?. *IRRC*, 84(848), 845-866.
- Stover, E. ve Ryan, M. (2001). Breaking Bread with the Dead. *Historical Archaeology* 35(1), 7-25.
- Tuller, H. ve Duric, M. (2006). Keeping the Pieces Together: Comparison of Mass Grave Excavation Methodology. *Forensic Science International*, 156(2-3), 192-200.